

Mauri Nieminen

JÄÄKAUDEN VOITTAJAT

– Nuotiolla villipeuraa, hirveä, norppaa, lohta..

JÄÄKAUDEN VOITTAJAT

- Nuotiolla villipeuraa, hirveä, norppaa, lohta..

Valaan atlasnikama, toukokuu 2010. Barentsburg, Huippuvuoret.

Nälkään kuollut ja jäätynyt huippuvuortenpeuran vasa, toukokuu 2010. Longyearbyen, Huippuvuoret.

Mauri Nieminen

JÄÄKAUDEN VOITTAJAT
– Nuotiolla villipeuraa, hirveä, norppaa, lohta..

© 2020 Mauri Nieminen
Kustantaja: BoD – Books on Demand
Helsinki, Suomi
Valmistaja: BoD – Books on Demand

ISBN: 978–952-802-290-9

SISÄLLYS

Lukijalleni 7

Jääkauden aikaan 17

Vanhinta taidetta 45

Mistä suomalaiset tulivat? 92

Elämä ja ravinto kivikaudella 113

Villipeurojen ja hirvien perässä 146

Hiihtäjien lylyt ja kalhut 210

Suomalainen puukko ja Lapinleuku 233

Vastavirtaan nousee lohen suku 250

Hallia ja norppaa 266

Hirvi- ja turkiskansaa 285

Karhu olikin jumalan poika 302

Susi syöpi köyhän lapsen 343

Ahmat ja liian suuri petoviha 374

Eränkävynnin mestareita 385

Kirjallisuutta 395

Kevät Grönlannissa, jäätiköt sulavat. Nuuk huhtikuu 1996.

LUKIJALLENI

Nykyään puhutaan jo päivittäin kovin vaihtelevasta säästä, ilmastonmuutoksesta ja kiistellään yhä ihmisen osuudesta ja vaikutuksista niihin. Ilmasto on tosin vaihdellut ja muuttunut koko maapallon olemassaolon ajan. Lähes neljä miljardia vuotta sitten, kun elämä syntyi, ilmakehän koostumuskin oli kovin erilainen nykyiseen verrattuna. Ilmakehän kaasusta eniten oli tuolloin typpeä ja hiilidioksidia. Aurinko lämmitti maapalloa vielä vähän, mutta voimakas kasviuoneilmiö ja muut tekijät pitivät maapallon pintalämpötilan korkeana. Happea tuottavat eliöt yleistyivät vähitellen, ja hiilidioksidi väheni. Seurasi maapallon ensimmäinen kylmä jäätiköitymisvaihe runsaat kaksi miljardia vuotta sitten. Lunkkan (2008) mukaan tämän jälkeen on ollut useita kovin lämpimiä kausia ja viimeisen miljardin vuoden aikana vielä ainakin viisi miljoonia vuosia kestänyttä jäätiköitymisvaihetta.

Jäätiköitymisvaiheissa on ollut laajojakin mannerjäätiköitä, kuten jo viimeksi 20 000 vuotta sitten, tai suppeampia, kuten vielä nykyään. Jääkausien välillä on ollut muutamien kymmenien tuhansien vuosien mittaisia ja lauhkeampia jaksoja eli ns. interglasiaaleja. Elämme parhaillaankin sellaista. Sen lämpöhuippu oli jo 5 000-7 000 vuotta sitten. Viimeisten 50 miljoonan vuoden aikana maa-

pallon ilmasto on kylmentynyt, ja ollaankin menossa hitaasti kohti seuraavaa jääkautta.

Ihmisten aiheuttamat suuret kasviuonepäästöt voivat nyt hidastaa seuraavan jääkauden tuloa. Ilmaston lämpiäminen voikin tutkijoiden mukaan sekoittaa jääkausien luonnollisia syklejä ja lykätä seuraavaa jääkautta ainakin 50 000 vuodella eli noin 100 000 vuoden päähän. Pohjoiset alueet ovat erittäin herkkiä muutoksille. Lapissa vuodesta 1962 vuotuinen lumipeitteen kesto on vähentynyt 20 päivällä ja keskimääräinen lämpötilakin noussut +2 celsiusastetta. Mänty tuottaa siemeniä jo joka vuosi, ja oravakin on levinnyt Lappiin. Lintujen pesintä ja kasvien kukinta on aikaistunut. Talvella lisäruokittujen porojen vasonta on aikaistunut viikolla.

Koko Suomen ilmasto on lämmennyt 160 vuoden kuluessa myös +2 celsiusastetta. Jäiden lähtö keväällä on aikaistunut, luonto herää aikaisemmin ja kasvukausi on pidentynyt. Monet ääri-ilmiöt ovat myös lisääntyneet. Kesät ovat kuumempia ja kuivempia, syksyt sateisempia ja pimeitä. Talvet ovat entistä leudompia, etelässä lähes lumettomia, ja joukkotuho uhkaa jo saimaannorpan kuutteja. Harmaa lehtopöllö on muuttunut meillä pohjoisessa jo ruskeaksi. Terminen talvi alkaa, kun vuorokauden keskilämpötila laskee jo pysyvästi pakkasen puolelle. Etelä-Suomessa talven määritelmää pitäneeikin kohta muuttaa. Atte Korholan mukaan elämme alueella, jossa ilmasto lämpeneekin nopeammin kuin muualla. Tästä on jo aiheutunut sekä

edullisia että huonoja vaikutuksia, ja kielteiset vaikutukset tulevat voittamaan. Petteri Taalaksen mukaan ihmiskunta ei ole kuitenkaan vielä kuolemassa eikä maailmanloppu näköpiirissä. Skandinaviassa ja Siperiassa runsas lumi ja loppuun kaluttujen jäkälälaidunten jäätyminen uhkaa kuitenkin jo poronhoitoa.

Jääkausien perimmäisinä syinä ovat aikaisemmin olleet maan kiertoradan ja pyörimisakselinkin kallistumiskulman vaihtelut. Auringon säteilyn alueellinen jakautuminen on muuttunut. Tulivuorten purkauksilla ja myös meteoriittien törmäyksillä on ollut vaikutusta. Ilmeisesti vuoristojen, varsinkin Himalajan, kohoaminen on lisännyt ilmakehän hiilidioksidia ja viileyttä.

Viimeisimmän, 34 miljoonaa vuotta sitten alkaneen, jäätiköitymiskauden loppupuolella ihmisapinat eriytyivät muista kädellisistä. Varhaisimmat ihmissuvun fossiilit on löydetty Afrikasta, ja vanhin lajimme, *Homo gautengensis*, eli noin 2-1 miljoonaa vuotta sitten. Mannerjätikköä on tuona aikana syntynyt Etelämantereelle ja myös Grönlantiin. Ihminen kehittyi myös ainoaksi nykypäiviin eläneeksi lajiksi *Homo sapiens*.

Noin 15 000 vuotta sitten Euroopassakin pitkä kylmyys, noin 100 000 vuotta kestänyt jääkausi oli jo päättymässä. Uutta maata paljastui vähitellen kasvien, eläinten ja myös ihmisten asuttavaksi. Jäätikön reuna perääntyi hitaasti, mutta se aiheutti jo suuria muutoksia ihmisten elintavoissa. Runsasriistaiset

ruohikot väistyivät vähemmän riistaa tarjoavien metsien tieltä. Ihminen valtasi pohjoisen Fennoskandian 8 000 eaa. lännestä pitkin Norjan rannikkoa, etelästä ja kaakosta nykyisen Suomen kautta.

Koko Fennoskandiaa peittänyt, jopa kolme kilometriä paksu mannerjätikkö, vähitellen suli. Noin 13 000 vuotta sitten ilmasto kuitenkin äkillisesti kylmeni, seurasi nuorempi *Dryas*-kausi ja jäätikön reuna pysähtyi sadoiksi vuosiksi Etelä-Suomeen. Äkillinen ilmastonmuutos synnyttikin hiekkaiset Salpausselät. Vähitellen ilmasto sitten lämpeni, ja elämä Suomessa, suomaassa, alkoi lähes ”puhtaalta pöydältä”.

Alkujaan jopa kolmannes maamme pinta-alasta oli ollut suota. Kasvit, puut ja suojaavat metsät levittäytyivät etelästä kohti pohjoista. Monet linnut, maa- ja vesieläimet sekä kalat löysivät pian alueensa ja paikkansa Suomen luonnossa. Monet niistä olivat myös tärkeitä hyötyeläimiä ja riistaa, kun ensimmäiset mesoliittisen eli keskisen kivi-kauden metsästäjäryhmät saapuivat mannerjään reunaan seuraten Jäämeren rannikolle ja Lappiinkin jo yli 10 000 vuotta sitten. Varsinaista asutuskautta Suomessa on ollut myöhemmin 7 000–6 000 eaa.

Ihminen vaikutus alueen luontoon alkoi noin 10 000 vuotta sitten. Ihmisten toimeentulo perustui luonnon välittömään hyödyntämiseen. Ihminen kalasti, metsästi ja keräsi syötävää ravintoa suoraan luonnosta. Lähes kaikki tarvittava saatiin metsistä ja järivistä,

silti ihmisen vaikutus luontoon oli vielä tuolloin vähäistä.

Erätalouden aikana ihmisten oli elettävä sillä mitä luonto tarjosi. Ihminen käytti vain kasveihin ja eläimiin sitoutunutta auringonenergiaa. Luontaistaloudesta elävä ihminen olikin ravintoketjun loppupäässä oleva peto, kuten susi tai kotka. Vaikka ihminen oli omnivori eli kaikkiruokainen, kalastus, metsästyks ja keräily elättivät vain rajallisen määrän ihmisiä alueellaan. Luonnontilaisen ekosysteemin kantokyky oli alhainen, sillä metsien kokonaistuotto oli niukka ja ihmisen ruoka painottui ravintopyramidin yläosaan. Oli liikkuttava paljon ja vuodenaikojen mukaan.

Metsässä oli tarjolla lähinnä villipeuraa, hirveä ja lintuja. Järvistä, joista ja puroista sai kalaa ja majavia, meristä myös hylkeitä. Metsien ja vesistöjen tuotantopotentiaalia ei ollut aina helppo hyödyntää. Käytössä oli tosin jo erilaisia liikkumis- ja pyyntivälineitä ja aseita, ja ne kehittyivät edelleen. Ainoastaan murto-osa ihmisten ajasta kului silti hengissäpysymiseen. Yhteisellä eränkävynillä, kalastuksella ja metsästyksellä oli myös tärkeä sosiaalinen merkitys. Alueella ei harjoitettu maanviljelyä, paitsi Ahvenanmaalla ja rannikolla Lounais-Suomessa.

Tärkeimmät ravinnon lähteet olivat eläinproteiineja. Tärkeimpiä saaliseläimiä olivat villipeurat, hirvet, pienemmät eläimet ja linnut sekä hylkeet ja kalat. Marjoista saatiin vitamiineja, männyistä lisäravintoa, pettua. Metsät olivat vielä vanhoja metsiä, ja avo-

maata oli vähän. Luonnon pientä rehevöitymistä oli vain asuinpaikkojen ympärillä. Kehittyvää tekniikkaa hyödynnettiin jo tehokkaasti. Eläimiäkään ei tapettu huvikseen, vaan tarkkaan käytettäväksi ravinnoksi.

Luonnosta suoraan ravintonsa hankkiva perhe tarvitsi suuren alueen elääkseen. Erätalous, metsästyks, kalastus ja keräily, ns. lappalaiselinkeinot, vaativat paljon tilaa ja liikumista. Koskematon erämaa pystyi elättämään kivikaudella Ismo Björnin (1999) mukaan 1-2 henkeä/100 km². Isompien alueiden väkiluku oli 35–70 henkeä. Perheissä oli 5-6 henkeä, ja alueen metsiä ja vesistöjä käytti 5-10 perhettä tai ryhmää. Alueellisia yksiköitä ja niiden kokoa sääteli ns. naimakentän koko, vähintään jo 175 henkeä.

Ilmasto on muuttunut, lämmennyt Lapisakin. Tunturipeurasta kesytetyllä porolla ei ole talvella ruokaa metsä- eikä tunturialueella. Tutkimusten mukaan Ylä-Lapin alueella jäkälän määrä pieneni 30 vuodessa jopa 75 prosenttia. Keski- ja eteläosissa poronhoitoaluetta jäkälää, tärkeää talviravintoa, ei enää ole. Porot eivät kaiva paksussa lumessa ja kalutut laitumet jäätyvät helposti. Poroja joudutaan ruokkimaan kuukausia tarhoissa ja maastossa, ja niiden hiilijalanjälki on lähes naudan luokkaa. Porojen koskemattomilla metsätalousalueilla jäkälää on silti 15 kertaa enemmän kuin jo ylilaidunnetuilla alueilla. Vanhoja, jopa hiilipäästöisiä metsiä ei saisi enää hakata ja uusia, vaikka niiden osuus on enää alle prosentti meidän metsäpinta-alasta.

Metsiä pitäisi riistankin kannalta hoitaa, sillä ne tuottavat ja sitovat kasvaessaan hiiltä. Isoin hiilinielu onkin meillä Lapissa.

Suomalaisten kielelliset esi-isät ovat olleet Suomessa jo kampakeramiikan aikana yli 5 000 vuotta sitten. Laatokan Karjalan vanhin asutus on ollut ehkä lappalaista. Lappalaisuus ei ole ollut aina ensisijaisesti sidoksissa henkilön etniseen alkuperään vaan tämän harjoittamiin elinkeinoihin. Elinkeinojakin ennen vaihdettiin. Nimitys lappalainen oli ennen hieman halventama karjanhoidon ja maanviljelyksen piirissä. Lappalainen tuli merkitsemään syrjäseudun asukasta.

Professori Kaisa Häkkisen mukaan mitä tahansa syrjäseutua on voitu nimittää meillä lapiksi ja sen asukkaita lappalaisiksi, eikä ole viitattu välttämättä saamelaisiin. Lappinimet on usein tulkittu silti vanhaan saamelaisasutukseen kuuluviksi, vaikka itse lappinimen alkuperä ei ole ollut aina varma. Myöhemmin pohjoisessa suomalaisia nimitettiin lähinnä lappalaisten piirissä lantalaisiksi. Se ei ollut alentava käsite ja juontuneekin ruotsinkielen sanasta *landeboende*, maataloudesta toimeentuleva, elävä. *Riugu, lannanriuku* on yhä ei-saamelainen nainen.

Ennen puhuttiin virallisesti lappalaisista. Myös tutkijat T.I. Itkonen (1948) ja J.J. Kortesalmi (2007) käyttivät kirjoissa lappalaisanaa. Poronkäritysmestari Hans Niittyvuopion mukaan sana saamelainen syntyi vasta vuonna 1965. Sulo Aikion mukaan lappalaisia olisikin nykyään kahdenlaisia: saame-

laisia ja lantalaislappalaisia. Itse olen jo pari hehtaaria omistava lappalainen. Toivotan hyviä lukuhetkiä ja löytöjä kirjani eräpoluilta.

Siggavuonon Kaunisniemessä
helmikuun pakkasissa 2020.

Mauri Nieminen

Kaapin Jouni oli oikea lappalainen, jonka suopunki lensi kuin ajatus. ”Sikovuono, siihen asti kaikki hyvin kun lappalaiset paikan nimittivät, paikan nimi oikein. Kauniin Sigan kunniaksi on nimen saanut. Suomalaiset kartantekijät, ei mitään kuuntele, tai usko. Niille on sanottu monta kertaa, että Sigga on kaunis neito, ei Sika-, Sikovuono!”

Sulavaa jäätikköä Huippuvuorilla toukokuussa 2010. Viime vuosina jään sulaminen on lisääntynyt.

Lyhytjalkainen ja -kuonoinen huippuvuortenpeuranaaras (Rangifer t. platyrhynchus). Huippuvuoret toukokuu 2010. Neljällä alueella on nykyään yhteensä noin 10 000 rauhoitettua huippuvuortenpeuraa.

*Heinäkuussa 2007 löydettiin Jamalin niemimaalta Venäjältä kuukaudenikäinen, jopa 40 000 vuotta vanha mammutinpoikanen (*Mammuthus primigenius*). Meillä mammutteja metsästettiin vielä kivikauden lopulla.*

Leveäsarvisia tunturipeurahirvaita (Rangifer t. tarandus) Etelä-Norjan tuntureilla. Alueella on nykyäänkin noin 35 000 peuraa, joita metsästetään syksyisin.

Ruotsissa Härjedalenin alueella laiduntaa parikymmentä tuotua myskihärkää (Ovis moschatus). Suomessakin myskihärkiä oli vielä viime jääkauden lopulla.

Yli metrin korkea myskihärkäuros voi painaa jopa 6 00 kiloa. Kiima-aikana urokset kilpailevat rajusti naaraista ja ne voivat olla vaarallisia myös ihmisille.

Ilmasto on aina vaihdellut, muuttunut ja puhuttaa myös nykyään. Kirja kertoo 10 000 vuotta sitten päättyneen viimeisen jääkauden jälkeisistä suurista muutoksista ja elämän nopeastakin palautumisesta. Suomi kohosi kilometrejä paksun jääpeitteen alta. Vedet vähenivät, kasvit, metsät ja eläimet palasivat. Mammutit kuolivat ja Euroopassa paossa olleet esi-isämme tulivat jäänreunaa ja saaliseläimiä seuraten pohjoiseen. Suomi vähitellen asutettiin. Keräilijä-metsästäjät kalastivat ja hyödynsivät suuria, alati vaeltavia villipeuralaumoja. Naiset ja lapset keräsivät kasveja, marjoja ja sieniä. Nuotiolla syötiin jo riekkoa, hyvää villipeuraa, hirveä, norppaa ja majavaa, oikeaa paleoruokaa. Elämä oli silti kivenkovaa. Alussa aseet ja välineet tehtiinkin kivistä, puusta ja luusta. Vesillä liikuttiin itse veistetyillä haapioilla ja veneillä, talvella hiihdettiin epäparisilla suksilla villipeurojen ja hirvien perässä. Vähän maatakin viljeltiin, mutta taiteiltiin silti hirvien kuvia kallioihin. Tuhansien vuosien ajan tarvittiin vielä turkisten ja nahkojen lämpöä ja suojaa. Elettiin nykyäänkin arvostettua eräelämää. Jo 50 vuotta villipeuroja ja porojakin tutkinut, yli 500 tieteellistä artikkelia julkaissut dosentti, emeritustutkimuspäällikkö Mauri Nieminen kertoo valaisevalla tavalla suomalaisten historiat, ja vie lukijat vanhoille virkateille, eräpoluille. Kauniit kuvat täydentävät asiantuntevaa tekstiä.

9 789528 022909